

Eronda feodal munosabatlarning vujudga kelishi va rivojlanishi.

Yo'ldosheva Sevara

Nurullayeva Mashhura

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabalari

Annotatsiya: Eron Islom respublikasi-Janubi-g'arbiy Osiyoning eng katta davlatlaridan biri bo'lib, aholisi-71,2 mln.kishi (2010 yil ma'lumotlari), hududi-1,65 mln. km.kv, poytaxti-Tehron shahri.

Eron Islom Respublikasi 1992 yil 10-mayda O'zbekistonning suverenitetini tan oldi va 1992 yil 25-noyabrda ikki davlat o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatildi.

Kalit so'zlar: *Arshakiylar sulolasi; Sosoniylar sulolasi; shanshoh; satrap; Persiya* Sosoniylar davlatini tashkil topishi xususida shuni ta'kidlash lozimki, Parfiya davlati o'rinda yuzaga kelgan yangi davlat Eronni birlashtirish tashabbusi, bir paytlar Ahamoniylar davlatining dastlabki markazi bo'lgan Forsdan kelib chiqdi. Salavkiylar davridayoq ma'lum bir siyosiy mustaqillikka erishgan Fors, vassal podsholiklarning biri sifatida Parfiya davlati tarkibiga kirgan. Uning hukmdorlari mil.avv.II asrda shoh unvonini qabul qilishgan bo'lib, o'zlarini o'tmishdoshlari Fratakiylar singari tangalarini zarb etishgan. So'nggi Sosoniylar davri an'alariga ko'ra Arshakiylar vaqtida Forsni Bazrangiyalar sulolasi boshqargan bo'lib, uning so'nggi hukmdori esa Gochixr edi. Forsning poytaxti Staxr (hozirgi Istaxr, qadimgi Persepol yaqinida) bo'lgan. Forsda shuningdek mayda hukmdorlar ham bo'lgan. Shunday hukmdorlardan bir Soson urug'idan bo'lgan Papak bo'lib, u bir vaqtni o'zida Forsda izzat - hurmatga ega bo'lgan Anaxita ma'budasi ibodatxonasini kohini ham sanalib, Papak, 208 (yoki 209) yilda Gochixrni taxtdan ag'darib, o'ldirdi va podsho hokimiyatini egalladi.

II asr oxiri-III asr boshlariga kelib o'zaro urushlar Parfiya davlatining kuchsizlanib qolishiga olib keldi. 208- yilda Parfiya davlati ikki qismga bo'linadi. Keyinchalik esa Parfiya yana bir necha mayda davlatlarga ajralib ketadi. Bundan Eronning janubi-g'arbida joylashgan pors qabilalari foyalanib, Staxr shahrida hokimiyatni egallab oladilar. Bu janglar tepasida porslarning soson urug'idan bo'lgan Bobak turardi.

222 yilda Papak vafot etgach, Porso viloyati taxtiga uning o'g'li Ardasher I (224-239) o'tiradi. Ardasher Fors bilan qo'shni bo'lgan ayrim viloyatlar, Karmon, Xuziston va boshqalarga o'z hukmdorligini yoydi, Parfiya davlati tarkibiga kirgan bir qator mayda podsholiklarni hukmdorlari bilan ittifoqchilikda Arshakiylardan bo'lgan Parfiya shohi Artaban V ni 224-yilda bo'lib o'tgan jangda yengadi va

Arshakiylar sulolasi (*Arshakiylar- mil.avv.250 yildan-milodiy 224 yilgacha Parfiyada hukmronlik qilgan sulola. Sulolaga day qabilasining boshlig'i Arshak asos solgan. Bu davlatga hozirgi Sharqiy Eron va G'arbiy Turkmaniston yerlari tobe bo'lgan*), hokimiyatini tugatdi va yangi davlat-Sosoniylar davlatiga asos soldi. Parfiya sosoniylar davlatiga qo'shib yuborilgan.

Davlatning nomi Porso viloyati (Fors) ning sosoniylar urug'idan bo'lgan birinchi shohi Papakning otasi Soson nomi bilan atalgan.

226-yilda Ardasher I poytaxtni Staxr shahridan Dajla daryosi bo'yidagi Ktesifonga deb ko'chiradi. Ktesifonda Ardasher I Sosoniy davlati taxtiga chiqish marosimini o'tkazgach, Sosoniylar davlatining chegaralarini kengaytirishga harakat qildi.

Ardasher I vafotidan keyin Sosoniylar davlati taxtiga Shopur I chiqadi. Shu vaqtdan boshlab sosoniy taxtiga chiqqan sulola vakillari "shahanshoh" unvoniga ega bo'ldilar.

Sosoniylar (224-651yillar)-ikkinchi fors imperiyasi va uchinchi eroniylar sulolasi bo'lib, ular o'z davlatlarini Eronshahr-Eroniylar (Oriylar) davlati deb nomlashgan.

Bu davlat hududiga Mesopatamiya, G'arbiy Hindiston, Xuziston kirgan.

Bu yerda aholi qabilaviy holda istiqomat qilib, ular 240 taga yaqin bo'laklardan iborat edi. Faqatgina Porsoda bir-biriga yaqin qabilalar bir xalq bo'lib uyushgan edilar. Keyinchalik Eronning birlashishi xuddi shu Porso viloyati atrofida boshlandi. Porso keyinchalik Fors viloyati deb ataldi. Ushbu yer aholisi forslar deb, qadimgi Eron esa Persiya deb yuritilgan.

Sosoniylar davlati – Yaqin va O'rta Sharqdagi III – VII asrlarda hukm surgan Sosoniylar sulolasi tomonidan boshqarilgan davlat bo'lib, Parfiya davlatini o'rnida tashkil topgan.

Ardasher I 224 yilda Eronni va ba'zi qo'shni viloyatlarni egallab olib, Parfiya hukmdori Artaban V ning qo'shinlarini tor – mor qildi, hamda milodiy 226 – 227 yillarda Ktesifonda hukmdorlik tojini kiydi.

Parfiya podsholigi tarqoq bir podsholik edi, unda har bir viloyatning hokimi o'z viloyatining merosxo'ri bo'lib, podsho bilan faqat vasallik munosabatlarida bo'lar edi, bunga qarama-qarshi o'laroq, sosoniylarning yangi Eron podsholigi ancha markazlashgan davlat edi. Ularning zamonida mamlakat 18 ta satraplikka bo'lingan edi, *Satrapiya, satraplik- ayrim davlatlar (Ahamoniylar, Salavkiylar, Parfiya va Sosoniylar) da satraplar boshqargan harbiy-ma'muriy okrug.* Satraplarga satraplardan tashqari harbiy boshliqlar ham tayinlangan, ular chegara, yo'llarni qo'riqlagan, o'g'rilik va bosqinchilikka qarshi kurashgan. Har bir satraplik belgilangan miqdorda soliq to'lashga majbur bo'lgan. Ko'pchilik satraplarning o'z

qonuni, urf-odati bo‘lgan, o‘z tilida so‘zlashgan, bularning tepasida satraplar turardi, bular podsho tomonidan tayinlanib, ular podshohga bo‘ysunar edilar.

Sosoniylar davlat moliyasiga katta e‘tibor berdi. Ular aholiga turli-tuman yer va jon soliqlari solar va bu soliqlarni yig‘ib olish uchun amaldorlar sonini ko‘paytirar edilar.

Yangi sulolaning poytaxti rasman qadimgi Ahamoniylarning poytaxtlaridan biri-Persepol edi. Lekin Mesopotamiyada uzluksiz urush olib borilganligi tufayli, podsho odatda Tigr daryosi bo‘yidagi chegara shahari-Ktesifonda turar edi. Haqiqatda shahanshohning («shohlar shohi»ning) poytaxti shu shahar edi.

III-asrda sosoniylar davlatida hali ko‘p sonli mahalliy zodagonlarning eski mulklari va bir qator «podsholiklar»: Sakaston, Kermon, Marv va boshqalar mavjud bo‘lgan, biroq bir qator viloyatlarning hukmdorlari etib sosoniylar urug‘i vakillari tayinlangan.

Ardasherning vorisi va o‘g‘li Shopur I (241-272) davrida bir qator g‘alabalarga erishdi va sharq hamda g‘arbda (Afg‘oniston, Kavkazorti va boshqa joylarda) yangi hududlar istilo qilinib, mamlakat hududiga qo‘shib olindi. Sosoniylar endilikda “Eron shahanshohi” deb atala boshladi.

Shopur I davrida Mesopatamiya uchun bo‘lgan Edessa yonidagi jangda rimliklar qattiq zarba yedilar. Imperator Valerian boshchiligida asir tushgan rimliklar qulga aylantirilgan. Manbalarda yozilishicha, ularning qullari bilan Karun daryosida katta to‘g‘on va suv inshootlari qurilganki, ular Bandi-Kaysar (Sezar to‘g‘oni) nomi bilan mashhurdir.

Shopur I O‘rta Osiyoga ham yurish qiladi. U Choch viloyatiga qadar bostirib kirgan. III-IV asrlarda Sosoniylar davlati hududiga Marv tog‘li tumanlar, sharqda Hirot va boshqa yerlar kirgan. V asrda Eron Kaspiy dengizi qirg‘oqlarida mustahkam o‘rnashib oldi va Buyuk Ipak yo‘lining ushbu qismida nazorat o‘rnatdi. Milodiy III asrda Sosoniylar davlati kuchayib ketishi natijasida ma’lum bir davr davomida eronliklarning Buyuk ipak yo‘liga bo‘lgan ta’siri kuchayadi. Ayniqsa ushbu yo‘lning g‘arbiy bo‘lagi ancha vaqtgacha ular nazorati ostida bo‘ladi. Eronliklar savdo ishlariga mohirligi va ularning manfaati bunga bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli, ular xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Shuning bilan birga Yaqin Sharq, Hindiston, Xitoy bilan savdoni o‘z qoliga oldi.

283 yilda boshlangan Rim imperiyasi bilan Armaniston hududi uchun kurash IV asrning oxiriga kelib ikki tomonning kelishuvi bilan tugadi. Bu kelishuvga muvofiq Armanistonning 4/5 283 yilda boshlangan Rim imperiyasi bilan

Armaniston hududi uchun kurash IV asrning oxiriga kelib ikki tomonning kelishuvi bilan tugadi. Bu kelishuvga muvofiq Armanistonning 4/5 ismi Sosoniylar hukmronligi ostiga o'tgach, qolgani esa Sharqiy Rim imperiyasi (Vizantiya) ga kiritilgan.

V asr o'rtalarida shoh Feruz hukmronlik qilgan yillarda Eronga nisbatan hujum kuchaydi. Feruz bir qator chegara qal'alarini qurishga majbur bo'ldi. Ram-Feruz, Roshan-Feruz, Shahrom-Feruz kabi shaharlar qurildi.

Sosoniylar davlatida shahanshohning o'zi boshqaradigan markaziy hokimiyat, Arshakiylar davridagidan ancha kuchli bo'lgan. Ardasher I davridayoq vassal podsholiklarning bir qismi yo'q qilindi, ularni o'rnini Sosoniylar urug'i a'zolari va shahanshohning noiblari almashib, egallashdi. Vassal podsholiklarni tugatilishi jarayoni III-VI asrlarda ham davom etdi, shundan so'ng ular asosan g'arbdagi va sharqdagi chegara viloyatlarda saqlanib qoldi.

Ardasher I davrida zardo'shtiylik davlat dini bo'lib qoldi. Uning rahbarligida yagona ibodatxona tashkiloti barpo qilindi. Shopur I ning davrida kohin barcha afsungarlarning boshlig'i bo'ldi. Bahrom II davrida esa oliy kohin va butun davlatning sudyasi (hakami) hamda shahanshohning piri, ma'naviy ustoziga aylandi. Zardo'shtiylik ibodatxonasi va Eron kohinlarining rahbarlari, sosoniylar davlatining asosiy siyosiy va iqtisodiy kuchlaridan biriga aylanishdi.

Sosoniylar davrida Eronning ijtimoiy va davlat tuzumi masalasida shuni aytish kerakki, bu quldorlik tuzimini inqirozga yuz tutishi va ilk feodal jamiyatining shakllanish davri bo'lgan, xolos. III-IV asrlarda quldorlik munosabatlari hamon kuchli edi. Yunon va boshqa manbalar tez-tez eron qo'shinlari tomonidan o'n minglab ko'plab odamlarni Suriya, Armaniston va boshqa mamlakatlardan qullikka haydab olib ketganliklarini eslatib o'tadi. Asirlar bilan bir qatorda, ayrim hollarda soliqlarni to'lay olmagan tufayli dehqonlar ham qul bo'lib qolishgan. Qullar zodagonlarni yer-mulklarida, bu yer-mulk qullari bilan birga sotilishi mumkin edi, shuningdek podsholikka qarashli hunarmandchilik ustaxonalarida ishlagan.

Qulchilik Eronda azaldan qishloq jamoasi bilan yonma-yon mavjud bo'lgan, erkin qishloq jamoasi (ya'ni katak, yangifors, kadi) dastlab katta oila negizida tashkil topib, keyinchalik qo'shni jamoaga aylangan, bunda katakxvatay (uy, xonadon og'asi, yangifors, kodxuda) atamasi katta oila jamoasi boshlig'i, keyinchalik esa-qishloq oqsoqoli ma'nosini anglatgan

Foydanilgan adabiyotlar

- История Иранского государства и культуры. К 2500-летию Ирана. — М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1971. — 350 с.
- [Фрай Р. Н.](#) Наследие Ирана. — 2-е изд. — М.: Издат. фирма «Восточная литература», 2002. — 464 с.: ил. — ([Культура народов Востока](#)). — [ISBN 5-02-018306-7](#).
- Feuvrier, «Trois ans à la cour de Perses» (П., 1899);
- Kanishu, «About Persia and its people» (Рок-Эйланд, 1899);
- Lorini, «La P. economica contemporanea» (Рим, 1899);
- Ed. Meyer, «Gesch. d. Altertums. Bd. V. Das Perserreich und die Griechen» (Штутг., 1901);
- Ломницкий, " П. и персы " (СПб., 1902)